

Althusserde Devlet, ideoloji ve Eğitim

Özlem ŞAHİN Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

İstanbul türkçesinden azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırın: m.r.a

Kapitalizmin gelişmesiyle, özellikle sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan modern okul sistemini meşrulaştıran ilkeler, büyük ölçüde liberal ideoloji anlayışı tarafından şekillenir. Buna göre, hangi toplumsal sınıftan olursa olsun çocuklar, eğitim hakkına ve öğrenim görme olanağına sahiptir, yetenekleri ve başarıları ölçüsünde bu sistemden sonuna dek yararlanabilirler. Eğitim süreci aracılığıyla çocuklar hem buldukları ülke için iyi birer yurttaş olma özelliklerini kazanırlar hem de ileride edinecekleri mesleklerle ilgili olarak gerekli bilgileri ve becerileri kazanırlar. Modern okul sistemi insanları iyi birer yurttaş olara olarak yetiştiren ve toplumsal işbölümü içindeki rollerini yerine getirecek becerilerle donatan bir mekanizma olarak görüldüğü kadar sistemin işleme için eğitim, yetenekli kişileri ayırıp seçerek yetkin kişilerin en yüksek konumlara gelmesi için kullanılan etkin ve akilci bir araç olarak sunulur. Bu anlayışa göre eğitim, toplumla bireyler arasında geliştirilen etkili bir alışveriş sistemidir. Modern toplumda bireyler, kendilerini geliştirmek için gereksinim duydukları bilgileri ve becerileri okulda edinirken, toplumsal işbölümünün sürebilmesi için gerekli insan kaynağı da eğitim aracılığıyla sağlanır. Üstelik herkes bu alışveriş sürecine katılmada özgürdür ve eşit koşullara sahiptir.

içindeki çeşitliliğe karşı Marksist kuramın eğitim anlayışı, liberal eğitim anlayışının eleştirisi üzerine kurulur ve büyük ölçüde Louis Althusser'in görüşlerinden etkilenir. Eleştirinin merkezinde ise yeniden üretim kavramı yer alır (Giroux, 1986:10). Yeniden üretim kavramı, eğitimin varolan üretim ilişkilerini, mülkiyet sistemini ve ideolojik işleyişi yeniden ürettiği vurgusuna dayanır. Yeniden üretim kuramcıları, okulun asıl işlevinin egemen ideolojiyi, onun bilgi biçimlerini ve toplumsal işbölümünü yeniden üretmek için gerekli becerilere sahip bireylerin yeniden üretilmesi olduğunu söylerler. Bu açıdan okullar ancak devletle ve ekonomik yapıyla olan ilişkilerinin çözümlenmesiyle anlaşılabilir. Marksist kuramcılar tarafından geliştirilen okul eleştirisinin sınıf mücadelesinin sürdürülmesi ile ilgili ciddi sonuçları bulunur. Derinlemesine incelemeler yapılarak çok boyutlu görüşler öne sürülmüş olsa bile eğitim kurumunu özellikle egemen ideolojinin yeniden üretimi işleviyle sınırlamak, bir insan ömründe çok uzun yıllar kapsayan eğitim sürecini, eleştirel bakışın ve müdahalenin kapsamı dışına taşıyarak bu konudaki değişimi gelecekteki bilinmeyen bir dönüşümün başarısına ikame etmek ya da karşımıza çıkan her türlü sorunu eğitim aracılığıyla çözmeye kalkışmak gibi iki ayrı uca savrulan “çözümlere” yönelmemize neden olur.

Bu çalışmanın temel amacı, yeniden üretim kavramı üzerinden geliştirilen eğitim eleştirilerine kaynaklık eden Althusser'in bu konudaki görüşlerini ve bu görüşlerden ortaya çıkan sonuçları irdelemektir.

Althusser'in Düşüncesi Üzerine

Louis Althusser, 1918'de Cezayir'de doğmuş, 1948'de Fransız Komünist Partisi'ne katılmış ve 1980'e kadar Paris'te Ecole Normale Supérieure'de felsefe dersleri vermiştir. Althusser, Marx'ın eserlerini yorumlamak amacıyla 1965 yılında yayınladığı iki kitabı Pour Marx (Marks için) ve Lire le Capital (Kapitali Okumak, Etienne Balibar ile birlikte yazmıştır) ile Marksist çevrelerde ciddi yankılar ve tartışmalar uyandırmıştır.

Althusser'in zihnini kurcalayan temel sorun, uzun yıllar batılı Marksist düşünürlerin gündemini kapsayan tartışmalarla ilgilidir. Kapitalizmin sınıf çelişkilerindeki derinliğe karşın Batı'da sosyalist dönüşüm neden bir türlü gerçekleşmemektedir? Althusser'in de görüşlerini geliştirdiği bu dönem, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile SSCB arasındaki "soğuk savaş" ile Batı'da kapitalist sistemin kendini büyük ölçüde yenilediği "büyük patlama" ya da "altın çağ" olarak nitelenen yıllara rastlar. Soğuk savaş, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ülkelerindeki ekonomik ya da siyasi rejimlerin büyük ölçüde iki kampa bölünmesiyle oluşturulan dengeye dayanır. 1950'lerin başına kadar götürülebilecek kısa bir dönem dışında Amerika'nın hegemonyasındaki batılı rejimlerde, komünist ya da sosyalist muhalefetin siyasi iktidar sürecinden tamamen dışlandıkları bir siyasi yapı hüküm sürmektedir. İlimli sağ partilerin ya da koalisyonların egemenliğindeki siyasi rejim, bu dönemde uygulanan ekonomik politikalar ve teknolojik gelişmeler aracılığıyla Batı ciddi bir büyüme hizına kavuşmuş, büyük yatırım politikalarıyla gelişen sanayileşmeyi büyük bir Pazar ve tüketim ekonomisi tamamlamıştır. Hızla büyüyen yatırım süreci içinde işçi sınıfı ile

sendikalar giderek büyümüş, buna karşın kapitalizm, refah ve ücret politikaları aracılığıyla işçi sınıfını ve muhalefeti kendi sistemine eklemeyi başarmıştır (Hobsbawm, 1996:263-334). Kisacası, batı Avrupa'daki sınıf çelişkileri, sosyalist ya da komünist bir dönüşümün yolunu açacak mecraı bir türlü bulamamıştır. O dönemde yaşayan bir çok Marksist düşünür gibi Althusser'in 1960'larda ve izleyen yıllarda kafasını meşgul eden en önemli sorun budur. 1960'ların sonunda bir çok Batı Avrupa ülkesinde eş zamanlı olarak yükselen işçi hareketleri ve gençlik hareketleri, kimi düşünürlerce sosyalist dönüşüm için bir umut ışığı olarak, Avrupa'da oluşacak sosyalizmin özgül yönleri gibi yorumlanmaya çalışılırken kimileri de bu sürece daha mesafeli yaklaşmayı tercih etmiştir (Anderson, 1982). Althusser, büyük heyecan yaratan bu sürece mesafeli yaklaşanlar arasında yer alır ve aynı soruyu sormayı sürdürür: Sınıf çelişkilerinin, sosyalist dönüşümü sağlayacak ekonomik, siyasi ve ideolojik mekanizmaları ne olacaktır?

Althusser'in yazılarındaki temel tema, Marx'ın öğretisinin o döneme kadar yanlış anlaşılması ve yeterince değerlendirilmemiş olması üzerine kurulur. Althusser'in yapmaya çalıştığı, Alman ideolojisi'nden başlayarak Marx'ın yapıtlarında ortaya koyduğu temel kavramları ve kapitalizme ilişkin eleştirilerini sistematik bütünlüğü ve iç tutarlılığı olan bir kuram olarak ortaya koymaktır. Marx'ın kuramı böylece doğru anlaşıldıktan sonra Althusser'e göre onun üzerine yapılan yanlış yorumlar ya da eleştiriler karşısındaki gücü de ortaya çıkmış olacaktır. Althusser'e göre bu yanlış yorumların başında tarihselcilik, ekonomizm ve idealizm gelir. Her bir yorum için

Marx'ın yapıtlarını yeniden okuyarak ona göre "sapkın" olan bu yorumlardan kurami kurtarmaya çalışır Althusser (1991). Marx'ın Alman ideolojisi'ne kadar savunduğu görüşlerle daha sonraki yapıtlarında, özellikle Kapital'de ortaya koyduğu kavramlar arasında ciddi bir dönüşüm olduğunu ve bunun epistemolojik bir kopuşa denk düştüğünü savunur (1991:11-24). Marx'ın ikinci dönemine ait yapıtlarındaki görüşlerini dikkatle okuyarak daha önceki düşünürlerle olan farkını ortaya koyan ve tarihsel materyalizmin kuramını geliştirdiğini iddia eden Althusser'in düşüncesinin en önemli sonuçlarından biri, yapısal belirleyiciliği toplumsal ve siyasal çözümlemenin temelini yerleştirmiş olmasıdır.

Althusser'in felsefesinin en göze çarpan ve meydan okuyan yönü, onun uzlaşmaz determinizmi olmuştur. Althusser, bu çabasında, toplumsal açıklamalardan aktör (agent) ve sorumluluk kavramlarını çıkarmaya kadar gitmiştir (Skinner, 1991: 18). Ona göre toplumsal formasyon, öznelerin dışında yer alan nesnel süreçlerdir. Bu görüşüyle Althusser, insanın tarihin öznesi olduğu görüşünü reddeder. Bunun yerine, bireylerin içinde konumlandıkları yapısal ilişkilerin destekleyicileri ya da taşıyıcıları olduklarını söyler (Carnoy, 1984:89).

Althusser'e göre tarihin özneleri bireysel aktörler ya da özgür failer değil, toplumsal sınıflardır. Yalnızca toplumsal sınıflar, üretim tarzları içindeki çatışma ve gelişme içinde bir tarihe sahiptir. Althusser, geliştirmeye çalıştığı kuramda, ekonomik determinizmi reddeder ve politikanın ve ideolojinin ekonomik yapıdan görece özerkliği olduğunu söyler. Bunu, Marx'ın üretim tarzı kavramının üç ayrı düzeyi bulunduğu

görüşüne dayandırır: Bu düzeyler, ekonomik, politik ve ideolojiktir (Carnoy, 1984:90). Althusser toplumu, hep birlikte bir bütün oluşturan, birbirine bağlı olan bütünlerin – ekonomik pratiğin, ideolojik pratiğin ve siyasal pratiğin bir toplami olarak algılar. Bu çözümleme, Althusser’in tarihsel materyalizm yorumu için can alicidir. Marx’a yöneltilen “ekonomik determinizm” eleştirilerini savuşturmak üzere “son kertede belirleyicilik” tezine vurgu yapar. Althusser’e göre ekonomik yapı son kertede belirleyici olmasına karşın bu üç yapıdan herhangi biri verili bir toplumsal formasyonda hegemonik yapı haline gelebilir (Carnoy, 1984:90). Toplumsal pratiklerin, içinde yer aldıkları düzeylerin birbirlerine bağımliliklarına örnek olarak Althusser, kapitalist toplumların üretim ilişkileri içinde kapitalistler ve işçiler arasında, emek gücünün alim-satiminin olması gerektiğini gösterir. Bu düzenleme, politik ve ideolojik araçlarla sürdürülmek zorunda olabilir. Böylece, ekonomik pratiğin belirli yönlerinin, etrafındaki diğer biçimlerle birlikte üst yapıya bağımlı olduğu görülür. Marx’ın kuramının bu yönü ihmal edildiğinde ciddi hatalar ortaya çıkacaktır.

“Düşünüldüğünde, toplumun topyekun üst yapısı, böylece üretim ilişkilerindeki yani üretimin araçlarının dağılımının yapısındaki ve üretim aktörlerinin belirli kategorileri arasındaki ekonomik işlevlerdeki özgül bir tarzda zimnidir ve mevcuttur (Aktaran: James: 1991)”.

Toplumsal örgütlenmenin çeşitli pratiklerini kuramında bu denli iç içe tanımlayan Althusser, toplumsal değişmeyi de aynı kavramlara başvurarak açıklamaya çalışır. Değişim fikrini geliştirirken Althusser, Marx’ın çelişki (contradiction) kavramına

başvurur. Buna göre ekonomik, siyasal ve ideolojik pratikler, birbirleriyle çelişkili ya da uyumlu olabilirler. Değişim meselesini son derece dolayimli ifadelerle açıklamaya çalışan Althusser, Lenin'in Rus Devrimi''in koşullarını açıklamasını buna örnek olarak gösterir. Ona göre, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çelişki, değişimin yakınlığına ilişkin bir koşul sağlarken, bu açıkça bir devrim için yeterli olmayabilir. Althusser, Marx'ın karmaşık bir toplumsal değişim fikrine sahip olduğunu, toplumsal değişmeyi üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki tek bir çelişkiye indirgemediğini vurgular. Eğer, tipki Rusya'da olduğu gibi, birbirine hiç benzemeyen – farklı kökenler, farklı anlamlara, farklı düzeylere ve farklı uygulama alanlarına sahip- olan fakat yine de kirici bir birlikte “karişip birleşen” geniş bir çelişkiler birikimi aynı anda oynamaya başlarsa, artık genel çelişkinin yegane, biricik gücünden söz edemeyiz. Althusser, burada Freud'a ait bir terim kullanarak toplumsal yapıdaki değişimlerin sayısız çelişkilerce üstbelirlendiğini söyler. Bu nedenle Marksist kuramı doğru yorumlamak, Althusser'e göre olayların akışına ilişkin bir çok koşulu göz önünde bulundurmak ve bu koşulların dramatik ve beklenmedik toplumsal değişimleri ya da kırılmaları meydana getirmek doğrultusunda nasıl birleştiklerini anlamayı olanaklı hale getirmektedir (James, 1991:166).

Bu çözümlemesiyle Althusser, toplumsal olguların ve dolayısıyla toplumsal değişimin insanların gereksinimlerine, inançlarına, arzularına, tercihlerine ve yargılarına başvurularak açıklanmasına şiddetle karşı çıkar. Althusser'e göre insanların, bireylerin seçimleri, tercihleri ya da yargıları, içinde yaşadıkları toplumsal pratiklerce belirlenir.

Peki bireyler, toplumsal pratiklerce nasıl belirlenmektedir? Bu soruyu yanıtlamak üzere Althusser, devletle ideoloji arasındaki ilişkiyi açıklayan görüşlerini geliştirir. Kendisi tarafından “parçalı ve tamamlanmamış” görüşler olarak ifade edilen devlet ve ideoloji ilişkisini Althusser, ideoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları makalesinde irdelemeye çalışır.

Althusser’de ideoloji, Devlet ve Eğitim

Althusser için ideoloji meselesi, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için yaşamsaldır. Çünkü üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin garanti altına alınması ile, bireyler/özneler ideolojinin ritüelleri aracılığı ile üretim, sömürü, baskı, ideolojikleştirme pratikleri içine yerleşirler, toplumsal teknik işbölümü içinde belirli yerleri işgal ederler (Carnoy, 1984:90). Althusser, bir anlamda, bireylerin ideoloji aracılığıyla nasıl kendilerini sömüren sistemin gönüllü katilimcileri haline geldiklerini açıklamaya çalışır.

Emek Gücünün Yeniden Üretimi Olarak Eğitim

Althusser, ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları makalesinin temeline “üretim araçlarının yeniden üretimi” sorununu yerleştirir. Bu sorunsallaştırma Althusser’e özgü, yeni bir temel değildir (Marksist Düşünce Sözlüğü, Yeniden Üretim). Doğrudan Marx’a göndermede bu-lunarak sözlerine başlayan Althusser, bir toplumsal formasyonun üretimde bulunabilmesini üretim koşullarının yeniden üretimine bağlar (Althusser, 1991a:17).

Üretim koşullarının yeniden üretimi ne anlama gelmektedir? Althusser, “üretim koşullarının yeniden üretimi” meselesinin hem çok tanidik, hem de şaşılacak biçimde göremezden gelinen bir alan olduğunu söyler.

“Tek başına üretimin hatta yalnızca üretim sürecine oranla kendisi de soyut olan üretici pratiğin görüş açısının inatçı belirginliği (amprisist türden ideolojik belirginlik) gündelik bilincimizle öylesine bütünleşmiştir ki yeniden üretimin görüş açısına yükselmek imkansız olmasa da son derece zordur.” (Althusser, 1991a:18).

Althusser’e göre her toplumsal formasyon var olabilmek için bir yandan üretirken ve üretebilmek için, aynı anda üretim koşullarını da yeniden üretmek zorundadır. Yani üretici güçlerin ve varolan üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi gerekmektedir.

Üretim koşullarının yeniden üretimi, üretim araçlarının yeniden üretimiyle, emek gücünün yeniden üretimine dayanır. Üretim araçlarının yeniden üretiminden söz ederken Althusser, bu araçların yeniden üretiminin basit işletme düzeyinde bir gereksinim olduğunu (hammadde, araç-gereç, bakım vs) ancak yeniden üretimin çok daha geniş bir zincirleme sistem içinde gerçekleştiğini söyler (Althusser, 1991a:19-20).

Burada, Althusser’in düşüncelerinin temelini oluşturan, toplumsal formasyonun ekonomik, ideolojik ve siyasal pratiklerden oluşan bir bütün olduğu düşüncesinin uzantisi görülür.

Althusser’in asıl üzerinde durduğu nokta, üretici güçlerin yeniden üretimidir ki bu da emek gücünün yeniden üretimidir. Emek gücünün yeniden üretimi izlenmeden üretim sürecinin ve maddi yeniden üretim sürecinin varlığına ilişkin bir bilgi edinmek

olanaksizdir. Emek gücünün yeniden üretimi ise işletmenin dışında gerçekleşir (Althusser, 1991a:20).

Emek gücünün yeniden üretimi, emek gücüne kendini yeniden üretmesinin maddi ara-cı olan ücret verilerek sağlanır. Ancak ücret, her işletmenin muhasebesinde, emek gücünün maddi yeniden üretiminin bir koşulu olarak değil el emeği sermaye olarak yer alır. Oysa ücret, emek gücünün harcanmasıyla üretilen değer emek gücünün yeniden üretimi için vazgeçilmez bölümünü oluşturur. Bu vazgeçilmez bölüm, emek gücünün biyolojik yeniden üretimi anlamına gelen beslenme, barınma, giyinme, gelecek nesillerin yetiştirilmesi, eğitimini kapsamakla beraber, işçi sınıfının sınıf mücadelesi ile kabul ettirdiği asgari tarihi gereksinimlerini de içerir. Bu, Fransız proleterine şarap, İngiliz'e ise bira tüketebileceği kadar anlamlı bir ücret verilmesi anlamına gelir (Althusser, 1991a: 21)

Althusser'e göre, emek gücüne, emek gücü olarak yeniden üretilmiş olması için gerekli yeniden üretimin maddi koşullarını sağlamak yetmez.

Kullanılabilir durumdaki emek gücünün "bilgili" yani karmaşık üretim süreci sisteminde işe koşulabilecek yeterlilikte olması gerekir.

Üretici güçlerin gelişmişliğiyle paralel olarak emek gücünün vasıflarının yeniden üretilmesi gerekir.

Althusser'e göre (1991a:22), köleci ve serfçi toplumsal formasyonlardan farklı olarak emek gücünün vasıflarının yeniden üretimi "yerinde" (üretim içinde eğitim) değil, fakat gitgide kapitalist eğitim sistemi içinde başka kurum ve kurtelerde, daha çok üretim dışında sağlanmaya yönelmektedir. Althusser, eğitimi daha ilk aşamada, kapitalist toplumsal formasyonlarda ekonomik pratiğin dışında ancak onun gereksinimlerinin bir parçası olarak tanımlar.

Emek Gücünün Yeniden Üretimi, ideolojik Yeniden Üretim ile ve Onun içinde Gerçekleşir.

Althusser, kapitalist okul sisteminin az ya da çok uzun bir yol olduğunu söyleyerek okulda ne öğrenilir, sorusunu yanıtlamaya çalışır. Bu soruya verdiği yanıtların başında, bir tür know-how bilgisini oluşturan, bilgi, teknik, okuma yazma, sayma gibi birkaç teknik ve değişik üretim görevlerinde doğrudan doğruya kullanılabilen bilgiler gelir. Ancak bu bilgiler ile tekniklerin yanında ve bu vesile ile, işbölümünün her görevlisinin tayin edildiği yere göre uyması gereken terbiye kuralları, görgü kurallarının da öğrenilir okulda: Sivil mesleki vicdan, ahlak kuralları, sınıf egemenliğinin yerleştirdiği düzenin kurallarına saygı.

Sonuç olarak, emek gücünün yeniden üretimi, yalnızca nitelikliliğin yeniden üretimi değil, aynı zamanda kurulu düzenin kurallarına boyun eğmenin de yeniden üretimini gerektirir. Yöneten ideolojisi, işçiler için yeniden üretimi, sömürü ve baskı görevlileri için yönetici sınıfın egemenliğini söz ile sağlasınlar diye yöneten ideolojiyi düzgün kullanma yeteneği (Althusser, 1991a:23). Althusser'e göre okul, bir sürü beceri öğretir.

Fakat bunu yönetici ideolojiye boyun eğmeyi ya da bu ideolojinin pratiğinin egemenliğini sağlayan biçimlerde yapıyor.

“Bu kesinliği belirtmek için “yalnızca bu değil aynı zamanda şu” demek yetmez, çünkü emek gücünün vasıflarının yeniden üretimi, ideolojik boyun eğme biçimlerinin altında ve içinde sağlanıyor.” (Althusser, 1991a:23).

Althusser, çözümlemesini getirdiği bu noktada yeni bir gerçekliğin etkili varlığını kabul etmek gerektiğinden söz eder: iDEOLOJİ2. Daha önce yeniden üretim analizini tamamlamak için üretici güçlerin, yani üretim araçlarının ve emek gücünün yeniden üretimini gözden geçirmeye çalıştığını söyler. Henüz üretim ilişkilerinin yeniden üretimine değinilmemiştir. Althusser, bundan söz etmek için önemli bir yön değiştirmenin gereğinden söz ederek öncelikle toplum nedir, sorusunun yanıtlanması gerektiğini vurgular.

Devlet ve Devletin ideolojik Aygıtları

Toplum nedir, sorusunu yanıtlarken Marx’ın tanımlamasından yola çıkan Althusser, onun, toplum yapısını özgül bir belirlenmeyle eklemlenmiş düzey ya da kertelerden oluşmuş bir şekilde tasarladığından söz eder. Bu kerteler üretim, siyaset ve ideolojidir.

Althusser, Marx’ın toplumu bina metaforuyla betimlediğinden söz eder. Bu betimleme anlamlı, gerekli ancak betimleme olarak kaldığı sürece de eksik bir model sunar.

Althusser’e göre üstyapının doğası ve varoluşunun özünü gösteren şeyi düşünmek ancak yeniden üretimden kalkarak mümkün ve gereklidir (Althusser, 1991a:26)

Althusser, daha önce kapitalist toplumda yeniden üretimin, üretimin dışında gerçekleştiğine ilişkin güçlü bir vurguda bulunmuştur. Bu çerçevede, toplumsal yapıyı, devletten başlayarak yeniden tanımlamaya girişir. Althusser, devlet yaklaşımında klasik Marksist devlet yaklaşımını benimseyerek yola çıkar. Buna göre devlet, açıkça bir baskı aracıdır. Devlet, yönetici sınıfların artık değerini zorla elde edilmesi sürecine (yani kapitalist sömürüye) boyun eğmesi için işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güvence altına almayı sağlayan bir baskı makinasıdır. Devlet her şeyden önce Marksist klasiklerin devlet aygıtı adını verdikleri şeydir. Yani hukuki pratiğin gereklerine ilişkin olarak zorunluluğunu ve varlığını tanıdığımız (dar anlamıyla) özelleşmiş aygıt, yani yalnızca polis, mahkemeler, hapishaneler değil fakat aynı zamanda polis ve uzmanlaşmış yardımcı birlikleri, son kertede ek bir baskı gücü olarak doğrudan doğruya müdahale eden ordu ve bu bütünün üzerinde devlet başkanı, hükümet ve yönetimdir (Althusser, 1991a: 27).

Althusser'e göre devletin içeriğinin bu biçimde sunulması kısmen betimleyici kalmakta. Ona göre bu görüş aşılmalı ve ilerletilmeli. Bu durumda tekrar Marksist kurama başvuran Althusser'e göre Marksist devlet kuramının özsel öğeleri, devlet aygıtıyla devlet iktidarının birbirinden ayrılmasına dayanır. Devlet iktidarı, sınıf mücadelelerinin alanıdır. Buna göre Marksist devlet kuramı:

Devlet devletin baskı aygıtıdır.

Devlet iktidarını devlet aygıtından ayırmak gerekir.

Sınıf mücadelesinin hedefi devlet iktidaridir ve bunun sonucunda devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflarca devlet aygıtının kendi hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır.

Proleterya, varolan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve bu ilk aşamada onun yerine bambaşka bir devlet aygıtı koymak ve ileriki aşamalarda radikal bir süreci, devletin yıkılma sürecini (devlet iktidarının ve her türlü devlet aygıtının sonu) başlatmak için devlet iktidarını elde etmelidir (Althusser, 1991a: 31)

Althusser, Marksist geleneğin deneyimleri ve meseleleri ele alma yöntemlerinin esas olarak siyasal pratiğin alanıyla sınırlı kaldığından söz eder. Marksist klasikler, siyasal pratiklerinde devleti, kendi devlet kuramlarında bile verilen tanımlamadan daha karmaşık bir gerçeklik olarak ele almışlardır. Bu karmaşıklığı pratikte gözönüne almakla birlikte buna uygun bir teori kuramamışlardır. Althusser, burada Gramsci'ye atıfta bulunarak devleti baskı aygıtıyla sınırlı görmediği yolundaki düşüncesini pekiştirir (Althusser, 1991a:32).

Althusser, devlet kuramını geliştirmek için yalnızca devlet aygıtı ile devlet iktidarı ayırımını değil, fakat açıkça devlet aygıtının yanında olan fakat onunla karıştırılmaması gereken bir gerçeği de göz önünde bulundurmak gereğinden söz eder: Devletin ideolojik aygıtları. Althusser, bunların devletin baskı aygıtıyla aynı şey olmadığından söz eder. Marksist kuramda devlet aygıtı, hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler, vs den oluşur.

Devletin ideolojik aygıtları, birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliklerdir. Bunlar devlet aygıtı ile aynı şey değildir:

Devletin baskı aygıtı tektir, DiA'lar çok sayıdadır.

Varoluşu varsayılrsa bile DiA'ların çokluğunu bütünleştiren birlik doğrudan görülmez.

Devletin baskı aygıtı tümüyle kamu alanında yer almasına karşın DiA'ların büyük bölümünün özel alanda yer aldığı saptanabilir.

Bu iki alan arasındaki en önemli fark ise DiA'ların ideoloji kullanarak, baskı aygıtının ise zor kullanarak işlemedir (Althusser, 1991a:34-35).

Ancak bu ayrımı düzelterek kesinlik kazandırmak gerekir. ister baskı, ister ideolojik olsun devletin her aygıtı hem baskı hem de ideoloji ile işler. Önemli ayırım, devletin baskı aygıtının kendi hesabına baskıya tümüyle öncelik verirken, ideolojinin burada ikincil bir işlevinin olmasıdır (Althusser, 1991a: 35).

Egemen ideolojinin işleyişi Altında Birleşen ve Sınıf Mücadelesinin Alanı Olarak DiA'lar

Eğer DiA'lar ideolojiye öncelik vererek işliyorsa, onların çeşitliliğini birleştiren şey de işte bu işleyiş olmalı. Çünkü işleyişlerinin temeli olan ideoloji, bütün çeşitliliğine ve çelişkilerine karşın yönetici ideolojinin altında aslında her zaman birliğe sahiptir.

Hiçbir sınıf DiA'lar içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elde tutamaz. Burada Althusser, DiA'ların yalnızca sınıf mücadelesinin kazancı değil, fakat sınıf mücadelelerinin ve çoğunlukla amansız sınıf mücadelelerinin alanı olduğunu vurgular (Althusser, 1991a: 36). iktidardaki sınıf, DiA'larda devletin baskı aygıtında olduğu gibi kolayca bir yasa çıkaramaz. Bunun nedeni yalnızca eski

egemen sınıfların DiA'larda uzun zaman önemli mevzilere sahip olmaları değil, fakat aynı zamanda ezilen sınıfların direnişinin DiA'larda ister varolan çelişkileri kullanarak, ister mücadele ile savaş mevzileri kazanarak sesini duyurma fırsatı bulabilmesidir (Althusser, 1991a: 37).

Althusser, burada, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin hukuksal, siyasal ve ideolojik üstyapı yoluyla sağlandığını söyler. Üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin büyük bir bölümü devlet iktidarının devlet aygıtlarında, bir yandan DiA'larda, öbür yandan devletin baskı aygıtlarında uygulanmasıyla sağlanır. Devletin baskı aygıtı, ayrı ayrı öğelerden oluşan ancak egemen sınıfın siyasal temsilcilerinin uyguladığı sınıf mücadelesi siyasetinin varlığında birleşen bir bütün oluşturur. Buna karşın DiA'lar çok sayıda ve birbirinden ayırdırlar “görece özerktirler” ve mücadele alanı olmaya elverişlidirler (Althusser, 1991a: 38-39). Althusser burada, “sivil toplum” alanında yürütülecek sınıf mücadelesinin önünü açar. Ancak hemen sonra, görece özerk ve parçalı olan DiA'lar arasındaki birliğin egemen sınıfın ideolojisi aracılığıyla, çoğunlukla çelişkili bir biçimde sağlandığından söz eder.

Althusser'e göre devletin baskı aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları arasındaki “işbölümü” aracılığıyla üretim ilişkilerinin yeniden üretimi gerçekleşir. Devletin baskı aygıtı, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını ve baskı yoluyla DiA'ların işleyişinin siyasal koşullarını sağlar. DiA'lar ise, baskı aygıtının kalkını altında üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlarlar. Egemen ideolojinin etkisi

burada yoğunlaşmıştır. Devletin baskı aygiti ve DiA'lar arasındaki (kimi zaman dış gıcirdatan) uyum egemen ideoloji aracılığıyla sağlanır (Althusser, 1991a:39-40).

Ortaçağ toplumsal formasyonundaki DiA'ların hem sayıca daha az hem de değişik nitelikte olduğunu vurgulayan Althusser, Fransız devriminin hedefinin ve sonucunun yalnızca devlet iktidarını feodal soyluluktan tüccar-kapitalist burjuvaziye geçirmek, devletin eski baskı aygitini kısmen parçalayıp koymak olmadığını, aynı zamanda bir numaralı DiA olan kiliseye saldırmak olduğunu söyler. Yazar, olgun kapitalist formasyonlarda eski egemen DiA'ya karşı şiddetli ve ideolojik sınıf mücadelesinin sonunda egemen duruma getirilmiş DiA'nın ise eğitimsel ideolojik aygıt olduğunu vurgular. Ona göre, ilk bakışta, burjuvazinin kendi kendine ve sömürdüğü sınıflara sunduğu ideolojik tasarım uyarınca, kapitalist toplumsal formasyonlara egemen DiA'nın okul değil, siyasal DiA, yani parti mücadeleleri ve genel oy hakkını birleştiren parlamenter demokratik rejim olduğu izlenimi edinildiği için bu tez paradoksal görülebilir. Ancak kapitalist toplumsal formasyonlarda, okul-aile çifti egemen ideolojinin kendini gerçekleştirdiği en ayrıcalıklı alan olarak belirir (Althusser, 1991a: 44).

Althusser, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini konser metaforuyla açıklamaya çalışır. Her biri aynı ezgiyi çalan ama ayrı sesler çalan aygıtlar, DiA'ardır. Kimi zaman çelişkileri barındıran koşullar (eski egemen sınıf kalıntıları ya da proleterya ile örgütlerinin yarattığı çelişkiler) içinde tek bir partiyon çalınır. "Bu konserde, ezgisine

kulak verilmese bile, bir DiA, açıkça egemen rolü oynar; öylesine patirtisizdir ki: OKUL!” (Althusser, 1991a:44).

Okul, tüm toplumsal sınıfların çocuklarını ana okulundan başlayarak alır ve yeni veya eski yöntemlerle, yıllar boyunca, çocuğun etkilere en açık olduğu çağda, aile DiA’si ve öğretimsel DiA arasında sıkışmış olduğu yıllar boyunca egemen ideolojiyle kaplanmış becerileri ya da sadece katiksiz egemen ideolojiyi tekrarlaya tekrarlaya çocuğun kafasına yerleştirir. Onaltıncı yüzyıla yakın bir yılda dev bir çocuk kitlesi üretimin içine düşer. Bunlar işçiler ve küçük köylülerdir. Öğrenim görebilecek gençliğin bir başka bölümü yoluna devam eder. Ve zar zor kısa bir yol daha aldıktan sonra bir kıyıya yikilir kalır ve küçük ve or-ta teknisyenler, beyaz yakalı işçiler, küçük ve orta devlet memurları, her türlü küçük burjuva tabakaları oluşur. Son bir bölümü zirveye ulaşır. Ya aydınlara özgü yarı işsizliğe düşmek ya da kolektif emekçilerin aydınları dışında, sömürü görevlileri (Kapitalistler, işletmeciler), baskı görevlileri (askerler, polisler-siyaset adamları, yöneticiler) ve profesyonel ideologlar. Althusser’e göre başka hiçbir DiAA, bu kadar yıl boyunca haftanın 5-6 günü, 8’er saatten kapitalist toplumsal formasyon çocuklarının tümünün zorunlu (ve üstelik bedava) dinleyiciliğine sahip değildir (Althusser, 1991a:44-45).

Böylece bir kapitalist toplumsal formasyonun üretim ilişkilerinin, yani sömürenlerin sömürülenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün yeniden üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin toplu halde “kafalara yerleştirilmesi” ile kaplanmış birkaç becerinin öğrenilmesi ile sağlanır.

Kapitalist düzen için yaşamsal olan bu sonucu üreten mekanizmalar elbette evrensel olarak egemen burjuva ideolojisiyle örtülmüş ve gizlenmiştir, çünkü bu egemen burjuva ideolojisinin temel biçimlerinden biridir.

“okulu, velilerin (kendileri özgürdüler, yani çocuklarının sahibidirler) kendilerine (tam bir güvenle) emanet ettikleri çocukların ‘özgürlük’ ve ‘vicdanları’ saygılı öğretmenleri, kendi örnekleri, bilgileri, edebiyat ve özgürleştirici erdemleriyle onları yetişkinlerin özgürlük, ahlaklılık ve sorumluluklarına ilk adımlarını attırdıkları ideolojiden arınmış (madem ki laikdir) tarafsız bir ortam olarak gösteren ideoloji.”

“Berbat koşullar içinde “öğrenimini” yaptıkları bilgi ve tarihte bulabildikleri birkaç ender silahi kendilerini kiskivrak saran ideolojiye, düzene ve pratiklere doğru çevirmeyi deneyen öğretmenlerden özür dilerim. Bir tür kahramanlar onlar! Fakat sayıları çok azdır ve içlerinden kaç tanesi düzenin onları aşan ve ezen, kendilerini yapmaya zorladığı işten kuşkulandırmaya başlamayı bilir?” (Althusser, 1991a:46).

Althusser, bir ideolojinin her zaman bir aygıtta, hem de aygıtın pratiğinde ya da pratiklerinde var olduğunu, bu varoluşun da maddi olduğunu önemle vurgular. Ona göre ideolojiler bir fikir değildir. Dolayısıyla bir ideolojinin öznesine bireylerin katılımını ya da dışarıda kalmalarını serbest bırakmak olanaklı değildir. Çünkü Althusser’e göre bir pratik ancak bir ideoloji aracılığıyla ve özne için vardır, ancak bir ideoloji insanları özne olarak adlandırabilir. Althusser, “özne” kavramını, “ideoloji aracılığı ile gerçekleşen”, anlamında kullanır. Bunu yaparken de “subject” sözcüğünün ikili anlamına gönderme yapar. “Subject”, hem “eyleyen” hem de “tabi olan” anlamını taşır.

Althusser, hümanizmi ve tarihselciliği savunanların bu ikinci anlamı göz ardı ettiklerini öne sürer (Althusser, 1991a:53-72).

Tartışmalar/Eleştiriler

Eğitimi öncelikli olarak üretim koşullarının duyduğu insan gücünün yeniden üretilmesiyle ilişkilendiren Althusser, çözümlemesini ilerlettikçe yeniden üretim süreci için yaşamsal olan eğitimi, sınıflı toplumun tümüne içkin yapısal bir kategori olarak tanımladığı ideolojinin maddi yaşamda gerçekleşmesinin önemli ayaklarından biri olarak tanımlar. Ona göre ideoloji, insan iradesinden ve karşılıklı ilişkilerden bağımsız olduğu kadar bu ilişkiler içindeki belirleyici etmendir. Toplumsal öznelerden/failleri oluşturan, kuran ve belirleyen büyük bir yapı olarak tanımlanan ideoloji, egemen sınıfların üzerinde yükseldikleri sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üretmelerinin en önemli kurucu parçasını oluşturur. Eğitim de bu parçanın en güçlü araçlarından biridir.

Bu bakış açisiyle Althusser, düşüncelerini ortaya koyduğu dönemde büyük bir ilgi ile karşılanmış ve ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. İngiliz Tarihçi E.P. Thompson (1994), Althusser'i, toplumsal ilişkilerden ve tarihsel yaklaşımdan yoksun, kendi içine kapalı soyut bir kuram geliştirmekle eleştirir. Althusser'in bu görüşleri geliştirmesinin ardındaki itkilerin kolay anlaşılmadığı, salt entellektüelizm olduğunu söyler.

Thompson'a göre Althusser'in düşünceleri, işçi hareketini reformist ve korporatist olarak küçümseyen bir yönelime sahiptir, en önemlisi de mücadele perspektifinden yoksundur. Althusser, ideolojide DiA'lardan ve tarihin öznesi olarak sınıflardan söz ederken bütün bu kapsamlı yapıların egemen ideolojinin karşısındaki mücadele

perspektifi üzerine pek az şey söyler. Üretim ilişkileri içindeki yabancılaşmanın aşmak üzere geliştirilen Marksist eğitim (üretim süreci içinde eğitim) anlayışı ya da denemeleri üzerine tek bir söz bile söylemez. Bu yönüyle Althusser'in konumu, ideolojik ve sınıfsal mücadele alanı olarak eğitim ile ilgili hiçbir dönüştürücü potansiyeli içinde barındırmaz.

Oysa Althusser'in ideoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları yazısında devlet, ideoloji ve eğitim ilişkileri üzerine sunduğu çerçeve, bu konu hakkında Marksist kuram içinde ciddi eleştirilere konu olduğu gibi yeni açılımlara da yol açmıştır. Althusser'in Marksist düşünceye yaptığı en önemli katkı, tipki Gramsci'nin işaret ettiği gibi, egemen ideolojinin bulunduğu her alanın aynı zamanda sınıf mücadelesinin önemli bir parçası olarak tanımlanmasıdır. Althusser, ideolojik ve siyasal pratiklerin ekonomik yapıdan görece bağımsız olduklarını söyleyerek bu vurgusunu pekiştirmiş, toplumsal olayların olguların ve ilişkilerin bir dizi dolayimler ve karmaşık süreçler göz önünde bulundurularak anlaşılabilirliğini vurgulamıştır. Bu yönüyle Althusser'in Marksizmi kaba ekonomist, indirgemeci bir mantıktan kurtarmaya çalıştığı söylenebilir.

Öte yandan Althusser, toplumsal olarak tamamen bir üst yapı kurumu olarak görülen ve sınıf mücadelesinin periferisinde tutulan eğitim ve okul gibi toplumsal kurumların üretim ilişkilerinin yeniden üretimindeki rollerini ve işlevlerini vurgulayarak hem ekonomik hem de ideolojik pratikler açısından bu kurumun ne anlama geldiğini açıklamış, klasik liberal anlayışa karşı ciddi bir eleştiri çerçevesi kazandırmıştır.

Ancak Marksist kuramda üst yapı kurumlarından yalnızca birini oluşturan devlet, Althusser tarafından ideoloji aracılığıyla tüm yapıyı kapsayacak biçimde devleştirilmekte, eğitim de bu yapının en önemli parçası olarak tanımlanmaktadır. Geliştirdiği devlet kuramıyla Althusser, kendini sürekli yeniden üretebilen, içinde yer alan her türlü kurumla birlik ve uyum içinde çalışan bir kapitalist sistem kurgulamıştır. Bu sistem, doğal olarak dönüşüme, herhangi bir müdahaleye, özellikle de örgütlü sınıf mücadelesine oldukça kapalıdır (Bumin, 1983: 98). Ayrıca Althusser, okulun ideolojik etkinliğinin başarılı olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Eğitimin tezgahından geçen gençlerde herhangi bir yaratıcılık, bağımsız tepki ya da farklılaşma olabileceği düşüncesi Althusser'e göre gerçek dışıdır (Tan, 1991:567).

Althusser, öğretimsel DiA'nin egemen ideolojiyi sürdüren en güçlü DiA olduğunu söyler. Ancak bu işlevi okulla sınırla sınırlı tutar. Bu durumda egemen ideolojinin okul sisteminin dışında kalan bireylerce nasıl içselleştirildiğine ilişkin bir açıklamayı eksik bırakır.

DİPNOTLAR

1 Althusser'in bu konudaki temel eleştirileri, Marx'ın erken dönem çalışmalarında ortaya koyduğu yabancılaştırma, şeyleştirme, praksis gibi insan etkinliğinin tarihin öznesi olduğu yolundaki görüşlerin önünü açan yaklaşımları savunan düşünörlere yöneliktir. Bu görüşleri savunanların başında Sartre ve Lefebvre, John Lewis gelmektedir.

2 Daha önce, Althusser'in, ideolojik pratikleri, toplumsal bütönlüğün bir parçası olarak tanımladığı belirtilmişti. ideoloji kavramlaştırmasında Althusser, iki düzeyde

ideolojiden söz eder. Bunlardan birincisi, “genel olarak ideoloji”, ikincisi ise bir toplumsal formasyon içinde varolan ideoloji. Bu ayrimdan yola çıkarak Althusser, bir üst gerçeklik olarak tanımladığı genel olarak ideolojinin tarihi olmadığını söyleyerek tarihsel ve toplumsal olarak her zaman ve her yerde varolan bir ideolojik işleyiş tanımlar ve ideolojiyi olumlar (Althusser, 1991a: 49). Ayrıca Althusser, ideolojiyi, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerin tasarımı olarak tanımlar (1991:53).